

A postaszolgálat és a kora újkori kommunikációs forradalom

Wolfgang Behringer: Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 189.)

Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2003. 861 oldal.

Merkúr jegyében – hirdeti a kötet címe, s Merkúr alakja hangsúlyosan tűnik fel a kötet címlapján szereplő 1648-as fametszeten is: ő az, aki az égiek közül – Fama mellett – a postakürtöt fújó lovast kíséri útján, míg a háttérben két kereskedő alakja, illetve Bécs, Stockholm és Párizs városát jelző táblák láthatók. Miként kerülhet az antik mitológiában az istenek hírnökeként, a kereskedők, az utazók, a tolvajok védelmezőjeként ismert szereplő ama könyv elejére, mely – alcíme szerint – a kora újkori birodalmi posta működését, és az e korban végbemenő kommunikációs változásokat mutatja be? A középkori művészetben nem találkozunk Merkúr ábrázolásával, a reneszánsz korában azonban ismét felbukkan a kereskedők patrónusaként, ugyanakkor klasszikus irodalmi szerepe ekkorra mindinkább lecsökken. A kora újkorban a szárnyas isten a gyorsaság, az aktualitás, a sebesség szimbólumává vált, újságok, útikönyvek, térképek címlapján, mérföldköveken tűnik fel, ezért Wolfgang Behringer a kora újkori kommunikációs eszközök és változások összefoglaló jelképének tekinti.

A kötet a Max Planck Intézet sorozatában jelent meg, előre jelezve, hogy a mű illeszkedik a német történetírás új irányvonalába, mely a hagyományos megközelítésmódok mellett mikrotörténeti és antropológiai módszereket is alkalmaz. Behringer kutatási tevékenysége rendkívül sokrétű: a politika-, város- és egyháztörténet, a történeti ökológia, s a – szűkebb értelemben vett – kultúrtörténet témaköreiben egyaránt több publikációja jelent meg; a németországi reformációról, annak radikalizálódásáról, a bajorországi boszorkányüldözésekről több kötete is napvilágot látott (*Hexenverfolgung in Bayern; Hexen; Hexengesetzgebung in Bayern; Glaube – Verfolgung – Vermarktung*). Ezekben a munkákban tetten érhető a mindennapok világa, a tér- és időészlelés iránti érdeklődés, a mikro- és makrotörténelmi összefüggések keresésének az igénye. Behringer régóta foglalkozik kommunikációtörténettel, 1990-ben jelent meg a *Thurn und Taxis* című műve, melyben a postaszervezet kiépítését és annak működését mutatta be. Jelen kötetben vizsgálódásait ennél tágabb kontextusba helyezi. Az előszó szerint nem akar sem posta-, sem sajtó-, sem közlekedés-, sem térképészettörténeti áttekintést nyújtani, hanem ezek egységes vizsgálatára törekszik, a hangsúlyt az összefüggésekre helyezve. Arra keresi a választ gazdaság-, társadalom- és politikatörténeti

tényezők figyelembevételével, hogy egy adott jelenség miért éppen ott és akkor alakul ki, illetve ennek melyek a rövid és hosszú távú hatásai. Nézeteit három tézisben foglalja össze: 1. A kora újkor a kommunikációtörténet önálló jellemzőkkel bíró szakasza, melyben a posta a különféle médiumok, kommunikációs csatornák – újság, könyv, szóbeli információközlés – között központi, integráló és ösztökélő szerepet játszik. 2. A postahálózat hosszú távú gyakorlati hatása azon úthálózat kialakítása, mely napjainkig alapvetően meghatározza az infrastrukturális hálózatot. 3. A kommunikációs fordulat – meglátása szerint – a tér- és időérzékelés megváltozását jelenti, ráadásul ezek a változások hozzájárultak az európai kulturális modernizálódás elindulásához. A forradalom – Behringer definíciója szerint – olyan szerkezetváltás, mely hosszú távú, mélyreható változásokat idéz elő; e hatások figyelembevételével a szerző kommunikációs forradalomról beszél, melyet az ipari és a tudományos forradalomhoz hasonló jelentőségűnek tart. Ennél is megdöbbentőbbnek hat azon állítása, miszerint európai vonatkozásban a kora újkori kommunikációs változások fontosabbak, mint Amerika felfedezése vagy a könyvnyomtatás feltalálása. E kissé provokatív állítások alapos, rendkívül részletes, széles forrásbázisra épülő vizsgálatára a könyv 3-3 részre tagolódo második és harmadik fejezetében kerül sor.

A könyv második fejezetében a későközépkori futárszolgálat felvázolása után a még magánvállalkozásként működő, de már Habsburg-privilegiummal rendelkező Taxis-postát mutatja be (1. rész), majd a birodalmi posta kiépítését (2. rész), valamint a 17. század második felében kialakuló tartományi postahálózatok létrejöttének körülményeit (3. rész) vázolja fel. Fontos látnunk a különbséget a futárszolgálat és a postarendszer között. A futár alkalmilag, az uralkodó megbízásából, az egész úton egyedül vitte végig a leveleket; a posta ezzel szemben egy rendszeresen működő szervezet volt, melyet magáncélokra is felhasználtak, így a nyilvánosság bekapcsolásával jelentősen megnövelték a felhasználók körét. Ráadásul a levél- és személyszállítás összekapcsolásával megvalósult a gazdasági hatékonyság is, a nagyjából 20 km-enkénti lóváltó-állomások létesítésével pedig sikerült elérni a sebesség növelését, így a futárszolgálat átlagos 1,25 km/h-s sebessége helyett a birodalmi posta 7,5 km/h-s sebességgel közlekedett. A 17. század elejére egyértelműen bebizonyosodott, hogy a posta olcsóbb és gyorsabb is a futárszolgálatnál, ami különösen fontos volt, hiszen a kor fő jellemzőjének a gyorsaságot, a rendszerességet, a megbízhatóságot és a gazdaságosságot tekintették. Felvetődik természetesen a kérdés, hogy miért ekkor játszódik le a kommunikációs forradalom magvát jelentő postahálózat átalakítása, hiszen tulajdonképpen semmi olyan új technikai eszközzel nem találkozunk, amely ne állt volna rendelkezésre már a középkorban is. Ezzel kapcsolatban Behringer a korban jelentkező általános hírehséget jelöli meg alapvető okként, szerinte a fejlődésre ösztökélően hatott a megélénkülő gazdasági és kulturális élet érdeklődése. A szerző elemzéseiben az egyes postamesterek személyi aspirációinak, képességeinek is szerepet tulajdonít, közülük különösen Franz von Taxis és Sigmund von Birghden szerepét emeli ki, ugyanakkor döntő jelentőségűnek tekinti a harmincéves háborút lezáró béketár-

gyalásokat, amikor is gyors és megbízható információkra volt szükség. Mindez milyen közvetlen hatásokat eredményezett? Egyfelől a postahálózat kialakulása a gazdasági fejlődés indikátorává vált, hozzájárult a jóléti állam megteremtéséhez, s bebizonyosodott, hogy a hatékony állam működése elképzelhetetlen a posta nélkül. Ennek bemutatásához számos megfontolandó szempontot vet fel Behringer a posta mint regáléjog és a tartományi postahálózat létesítése körüli elméleti vita ismertetésével. Másfelől a postaútvonalak csomópontjában máig meghatározó városok tűnnek fel: Brüsszel a császári posta, Nürnberg a városi futárrendszer, Frankfurt am Main a birodalmi posta központja volt ekkor, a tartományi postaközpontok között pedig szerepel már Berlin és Drezda is. A kötet végén közölt, 1764-ből származó, postavonalakat bemutató térkép már megdöbbentő infrastrukturális fejlettséget mutat.

A könyv harmadik fejezete a sajtó és a közlekedés területén végbement változásokat rögzíti, melyek több szállal is kapcsolhatók a postahálózat kiépítéséhez: jelentkezik az aktualitás, a rendszeresség, az univerzalitás, a széles publicitás iránti igény, mely a heti-, majd a napilapok megjelenésének jelentőségét erősíti a tekintélyelvűsége, a múltra és a vallási hagyományokra építő könyvekkel szemben. Ez csak a postarendszer működésével vált lehetségessé. A megjelenő hírek beszerzésében és az újságok elosztásában a postamestereknek fontos szerepet tulajdoníthatunk, akiknek ugyanakkor a későbbiekben éppen az újságeladásból származó jövedelemre volt nagymértékben szükségük. Az újságok elterjedésének hatását vizsgálva a szerző többször emlékeztet a nyilvánosság és a közvélemény megteremtésében játszott szerepükre.

Behringer útikönyvek, atlaszok, térképek, plakátok, mérföldkövek, menetrendek bemutatásával irányítja rá a figyelmet a személyszállítás iránt a korban megmutatkozó nagy igényre (2. rész). Ez a széles körű kereslet hozzájárult ahhoz, hogy a posta politikai nyomást gyakorolhasson az infrastruktúra javítására: a kőből és kavicsból épített utak 8 méter szélesek voltak, éppen azért, hogy két szembejövő postakocsi elérhessen rajtuk. Ugyanakkor Behringer a személyszállítással kapcsolatban még ennél is fontosabbnak tartja azt, hogy a postakocsi *demokratikus* módon működött, azaz nemzetre, nyelvre, vallásra, korra, rendi helyzetre való tekintet nélkül azonos tarifával, azonos módon szállította az utasokat.

E fejezet harmadik része a birodalmi postát gazdasági szervezetként vizsgálja meg. Már a mű korábbi részeiben is felbukkan az a gondolat, hogy a postahálózat kiépítése egy kommunikációs-specifikus szektor kialakulását eredményezte, mely a század folyamán összekapcsolódott a professzionalizációval és a bürokratizációval is. S hogy mit jelentett a tényleges piaci viszonyok között való működés? Azt, hogy a teljesítmény által kellett meggyőzni a lakosságot a szolgáltatás színvonaláról, a piaci változásokra pedig rugalmasan kellett reagálni.

A záró fejezetben a szerző a Merkúr-szimbólum megjelenéseit foglalja össze, illetve a tér- és időérzékelésben végbemenő változásokat összegzi. Behringer emlékeztet arra, hogy a tradicionális társadalmak az időre és a térre mint megváltoztathatatlan jellemzőkre tekintettek, azonban a kora újkori

kommunikációs forradalom azt eredményezte Európában, hogy a 16. századi napóra helyét a 18. század végére a percre pontos óra vette át, s így a természeti idő helyett a modern időfelfogás vált uralkodóvá. Ezzel párhuzamosan a korábban kaotikusnak tekintett tér mindinkább átláthatóvá, mérhetővé, pénzre és időre átszámíthatóvá vált a kor embere számára. A középkorban még saját helyi közösségébe bezárt egyén számára a tér kitágult a kommunikációs forradalom révén, állítja Behringer, kétségbe vonva ezzel Amerika felfedezésének a térérzékelésre gyakorolt hatását. A tér- és időérzékelés terén bekövetkezett változásokat beilleszthetőnek véli a modernizációs trendek mellé, összhangban Norbert Elias civilizációs elméletével.

A kötet célkitűzésének megfelelően Behringer valóban igyekszik egységes képet festeni a kora újkori kommunikációs változásokról. A legnagyobb hangsúly a birodalmi postára mint indukáló tényezőre esik, de a szerző igyekszik a figyelmet a posta-, a sajtó-, a közlekedés- és a mentalitástörténet összefüggéseire is ráirányítani, ugyanakkor a kötet végén található időrendi táblázat segíti a kronológiai tájékozódást. A könyv felhasználhatóságát továbbá név-, hely- és tárgymutató könnyíti, emellett 31 ábra, 9 diagramm és 18 táblázat szemlélteti a leírtakat.

Az előszóban megfogalmazott állítások olvasásakor még felmerülhet az olvasóban, hogy a szerző kissé túldimenzionálja a téma jelentőségét és hatásait, a műre azonban nem jellemző az egyoldalú nézőpont érvényesítése. A középpontban természetesen mindvégig a kommunikációs forradalom áll, de a többszemponúság, a politikai és gazdasági háttérre való állandó figyelem jellemzi, nem állítja azt, hogy a posta önmagában ilyen mértékű változást indukálhatott volna. Állításait rendkívül széles forrásbázissal támasztja alá: az egyes problémakörök tárgyalásánál gyakran vázolja fel a korabeli elméletírók nézeteit, majd a rendeletek és törvények bemutatásával a *de iure* állapotot rögzíti, összevetve ezeket a gyakorlati megvalósulás nyomaival. Így vizsgálódásai kiterjednek a korabeli röplapok, plakátok, útikönyvek írott és képi anyagára, azonban nem elégszik meg az események felülről való láttatásával: naplók, feljegyzések és levelek idézésével a kortársi reakciókat is igyekszik rögzíteni. Bizonyos értelemben azonban a kommunikációs forradalom kifejezést kissé problematikusnak tartom: ugyan a behringeri definíció, illetve maga a mű egésze is egyértelművé teszi, hogy egy hosszú, gyakorlatilag a kora újkor egészén átívelő folyamatról van szó, ám a szó jelentéséhez a gyors változás képzetét szoktuk társítani, ezért ennek fogalomként való használata kérdéses. Továbbá fontosnak tartom megjegyezni, hogy bár a szerző azon törekvése rendkívül értékelendő, hogy francia, svéd, itáliai, illetve olykor angol példákat is idéz a változások megvilágítására, de az alapvetően német forrásokra támaszkodó műben felvázolt elmélet egész Európára vonatkozóan csak további kutatások révén nyerhet teljes bizonyítást.

Horváth Hajnalka